

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

СЕВЕРОИЗТОЧНИ: ЗАПАДНОБАЛКАНСКИ: панагюрски / тетевенски

Западнобалканската група се състои от панагюрския, пирдопския и тетевенския говор. В този сайт е включено едно село представлящо панагюрския говор – Оборище (О) – и едно село представлящо тетевенския говор – Васильово (В).

Обособяването на западнобалканска група е предложено от Бояджиев (1981: 175); тя не се споменава в други основни класификации на българските диалекти (Милетич 1903; Стойков 1993 и картата на Института за български език (http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/)). По всяка вероятност причината други извори да не включват тези говори в една група е фактът, че те се различават по една важна черта, застъпника на голямата носовка (който е /ɤ/ в панагюрския, /a/ в пирдопския и /ê/ в тетевенския говор). Тъй като тези диалекти действително споделят голям брой признаци, приемаме виждането а Бояджиев, че те са отделна, западнобалканска, диалектна група.

Това, което прави групата „западна“, е наличието на поне три споделени със западните говори черти, а именно преместване на ударението върху тематичната гласна в аористни форми и елови причастия на непрефигирани глаголи, твърди съгласни пред презентните окончания за първо лице единствено число и трето лице множествено число, незначителни темброви промени на неударените гласни. Това, което несъмнено ги прави част от балканската група обаче, е развитието на ятовата гласна.

Има допълнителна интересна черта в говора на тетевенския, който е един от двата говора в България, в които гласната /ê/ се явява с лексикалната дистрибуция на /ɤ/ в книжовния език. Другият е еркечкият, разположен в най-източната част на старопланинската верига, доста далече от Тетевен. Но докато тази гласна се чува съвсем редовно в еркечкия говор, дори в речта на деца, тя е по-ограничена в речта на тетевенци, които я използват (по-младите вероятно с известно престараване), само когато поискат от тях да говорят „по старому“.

Следва списък на особеностите на два западнобалкански говора, базиран на текстовете от двете села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете. Първо са посочени общите черти, след това тези, които отличават панагюрския говор (представен от Оборище) от тетевенския (представен от Васильово).

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например О1 = Оборище 1, В2 = Васильово 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

ОБЩИ ЧЕРТИ

Фонетика

- Ятовата гласна се явява като задна гласна /ʔa/ (с мекост на предходната съгласна) или като предна гласна /e/ в зависимост от характера на следващата сричка или кодата на същата сричка (следваща мека съгласна също

обулавя /e/). Това развитие е общо за почти всички балкански говори и е характерно и за книжовния език. Специфичната черта на западнобалканските говори е, че /'a/ се явява пред посталвеолни съгласни.

Примери: л'а̀ба (O1: 7), пр'а̀сно (O1: 34), сед'а̀нка (B1: 28), мл'а̀ку (B1: 38) // живѐе (O1: 80), гол'ѐми (B1: 21) // н'а̀шту (O1: 57)

- Етимологичното я се развива по същия начин като ятовата гласна. Отличителна черта на западнобалканските говори е, че след посталвеолни съгласни се явява /a/, а след /j/ се явява /e/.

Примери: държа̀ле (O1: 96), годѐжа̀ре (B1: 59) // ѝ̀ездат (B1: 67), ѝ̀здат (B1: 68), ѝ̀гнетата (O1: 139), ѝ̀йца (O2: 70)

Първите два примера с /e/ на пръв поглед противоречат на правилото с това, че в следващата сричка няма мека съгласна или предна гласна, а последните два примера на пръв поглед противоречат на правилото с това, че липсва начално /j/. Исторически обаче необходимият фактор за прегласа е бил налице. В първият случай пред глаголното окончание е имало мека съгласна, която в последствие е затвърдяла в този и в други диалекти; във втория следходната предна гласна предизвиква изпадане на началното /j/.

- Съгласната /x/ изпада във формите за първо лице множествено число на миналите времена. Това изпадане се компенсира от удължаване на предходната гласна.

Примери: ѝ̀ма:ме (B1: 22), збѝра:ме (B1: 2), о̀де:ме (B2: 21), вѝка:ме (O2: 7)

- Групата /mn/ се дисимилира във /vn/ между гласни.

Пример: зѝвници (O1: 78) // [няма пример от Васильово]

Ударение

- Ударението е отнетно в някои двусрични съществителни от женски род.

Примери: рѝка (B1: 91), вѝда (B1: 186), рѝка (O1: 173), вѝда (O1: 142)

- Ударението е отнетно в сегашната парадигма на много глаголи от второ спрежение.

Примери: вѝрим (B1: 35), свѝлим (O1: 52), издѝдат (O1: 134), утѝаи (O1: 154)

- Ударението се мести върху тематичната гласна в аористни форми и елови причастия.

Примери: станѝ (B1: 3), сипѝле (B1: 49), купѝле (B1: 71), станѝхме (O1: 57), пазѝла (O1: 44), слагѝла (O1: 47)

Това преместване не се осъществява при глаголи със силабичен префикс.

Примери: загѝна (B1: 22), забрѝила (B1: 63), напрѝвиѝме (O1: 56)

Морфология

- Окончанието на съществителните от женски род единствено число, когато е под ударение, съвпада с рефлекс на голямата носовка (който всъщност е основната разлика между говорите в западнобалканската група, вж. коменатара по-долу).

Примери: дѝскѝ (O1: 15), офѝцѝ (O1: 97), войнѝта (B1: 5), рекѝта (B1: 47)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н.казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В тези, както в повечето други източни диалекти, казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на /-a/.

- Неударената форма на члена за мъжки род единствено число е /-a/; ударената форма съвпада със застъпника **а** големия ер (който е една от основните разлики между говорите в западнобалканската група, вж. коменатара по-долу).

Примери: *квасъ* (O1: 14), *л'а̀ба* (O1: 39) // *градѐ* (B2: 4), *п̀она* (B1: 86)

- Плураалното окончание за съществителни от мъжи род е /-e/.

Примери: *кравѝе* (B1: 40), *га̀йд̀аре* (B2: 23), *кал̀ѝе* (O1: 114)

- Съгласната пред окончанията за първо лице единствено и трето лице множествено число на глаголите от второ спрежение е твърда.

Примери: *п̀мна* (B1: 8), *г̀нат* (B1: 23), *развал̀* (O1: 15), *дел̀т* (O2: 37), *по̀ан̀т̀а* (O2: 29)

- Плураалното окончание на еловите причастия е /-e/.

Примери: *з̀еле* (B1: 47), *сѝале* (B1: 49), *глед̀але* (O1: 96) *държ̀але* (O1: 26)

РАЗЛИЧИЯ

Фонетика

- Големият ер и голямата носовка се явяват като /ъ/ в **панагюрския говор** (освен в префикса *въз-*, в който големият ер се явява като /o/). В тетевенския говор тези гласни се явяват като /ѐ/ в ударени и като /a/ в неударени срички.

Примери за голяма носовка: *р̀ка* (O1: 173), *ок̀на* (O2: 42) // *нѐт'а* (B1: 60), *р̀ка* (B1: 91), *д̀дат* (O2: 29), *ра̀ц'ѐте* (B1: 51)

Примери за голям ер: *прес̀ва* (O2: 48) // *в̀нка* (B1: 83); *доб̀так* (B1: 38)

Пример за голям ер в префикс: *воз̀де* (O1: 22), *воз̀ди* (O1: 27)

Силабичното /r/ е запазено в Тетевен, а в Панагюрище се явява като в книжовния език.

Примери: *ср̀бете* (B1: 4), *пр̀стенете* (B1: 46) // *в̀рне* (O2: 92), *вр̀бница* (O2: 40)

- Гласната /e/ често се стеснява в ударени срички в Тетевен, но не в Панагюрище.

Примери: *ж̀енена* (B1: 2), *мом̀ета* (B1: 29), *зас̀лили* (B2: 3) // *педес̀ета* (O1: 62), *о̀фц̀ете* (O1: 93)

- Интервокалното /й/ изпада в Панагюрище, но се запазва в Тетевен.

Примери: *н̀а* (O1: 9), *огр̀а* (O1: 13), *изд̀ат* (O1: 134) // *ней̀а* (B1: 7), *кр̀вѝе* (B1: 40)

- Предлогът „в“ запазва звучността си в Панагюрище, но не в Тетевен.

Примери: *в òнийа* (O1: 26) // *вəф рəкѐта* (B1: 47)

- В Панагюрище след крайна съгласна се **добавя шваа** като маркер за незавършеност на фразата.

Примери: *квàс^ə* (O1: 15), *л'àпə* (O1: 16)

Морфология

- Формантът /-т/ изпада в членуваните форми за множествено число на съществителни от среден род в Тетевен, но се запазва в Панагюрище.

Примери: *момичеата* (B1: 27), *момчѐата* (B1: 30) // *качѐтата* (O1: 158)

- В формите за бъдеще време може да присъства частицата *да* в Панагюрище, но не в Тетевен.

Примери: *ше да ùдем* (O2: 62) // *ше заклѐлим* (B1: 86)

Литература:

Бояджиев, Тодор. 1981. Диалектите на българския език. *Българският език – език на 13-вековна държава*.
София: Народна просвета.

Miletich, Ljubomir. 1903. *Das Ostbulgarische*. Schriften der Balkancomission, Linguistische Abteilung. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Vienna

Стойчев, Кръстьо. 1915? Тетевенски говор. *Сборник за народни умотворения и народопис* 31, 1915. [[also on site in E?](#)]

Стойков, Стойко. 1993. *Българска диалектология*, 3-то издание. София: Издателство на БАН.